

ТИМОНОВ А. І.,
адвокат, аспірант кафедри цивільного
права та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.11>

**ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ (НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ
ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ЗМІСТУ)**

У статті обґрунтовується актуальність і необхідність подальшого поглибленого наукового дослідження принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. Наголошено, що зміни, які відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, впливають на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права. У міру розвитку суспільних відносин і галузі права певною мірою змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації, що потребує відповідного наукового дослідження.

У праці обстоюється теза про те, що наразі вказану засаду варто розглядати як дві основні вимоги до суду, що й має позначатись й у назві цього принципу. Цей висновок, як уже зазначалося, зокрема підтверджується й оновленим цивільним процесуальним законодавством.

Зважаючи на національне цивільне процесуальне законодавство, положення міжнародно-правових актів, практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що змістовні положення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства мають сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України», п. 79 рішення ЄСПЛ від 4 грудня 2008 р. у справі «Белашев проти Росії»). Обов'язковою складовою принципу гласності та відкритості цивільного судочинства є його відкритість, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання у цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України»).

У статті доведено, що реалізація принципу гласності та відкритості цивільного судочинства відбувається, з одного боку – досягненням завдань і мети цивільного судочинства, а з іншого – реалізацією права на справедливий судовий розгляд та одну з його складових – права на доступ до правосуддя.

Ключові слова: право на доступ до правосуддя, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві України, рішення Європейського суду з прав людини, принципи цивільного судочинства, цивільне судочинство, гласність, публічність, відкритість.

Timonov A. I. Principle of publicity and transparency within civil judiciary of Ukraine (normative consolidation and problem of determining its content)

The author of the article substantiates the relevance and necessity of further in-depth scientific research of the principle of publicity and transparency within civil

judiciary of Ukraine. It is emphasized that those changes that have recently occurred in the economy, politics, and law of Ukraine affect the development of the doctrine of legal principles, in particular, the development of the theory of principles of civil procedural law. The development of social relations and law field entails to a certain extent the change of their elements, content, scope of application, guarantees of implementation, which requires appropriate scientific research.

The author of the paper defends the thesis that generally supporting certain opinions expressed in regard to the doctrinal interpretation of the principle of publicity and transparency's content (as the principles of judicial proceedings) and their relationship with each other, it should be noted that the specified principle should be currently considered as two main requirements for the court, which should also be indicated in the title of this principle. This conclusion is also confirmed, as it has been already mentioned, by the updated civil procedural legislation.

Taking into account the national civil procedural legislation, the provisions of international legal acts, case-law of the ECHR, we can conclude that the substantive provisions of the principle of publicity and transparency of civil proceedings should contribute to the tasks of the judiciary, directly to a fair trial, the provision of which is one of the fundamental principles of a democratic society in terms of the Convention (paragraph 56 of the judgment of the ECHR of 10 December 2009 in the case "Shagin v. Ukraine", paragraph 79 of the judgment of the ECHR of 4 December 2008 in the case of "Belashev v. Russia"). Obligatory component of the principle of publicity and transparency of civil proceedings is its openness, since the refusal of the national authorities to inform the applicant about the date and time of the hearing in this case was considered as the violation of the publicity of the trial (paragraph 40 of the judgment of the ECHR of 8 November 2005 in the case "Strizhak v. Ukraine").

The author of the article has proved that the implementation of the principle of publicity and transparency of civil judiciary, on the one hand, is the achievement of the tasks and goals of civil proceedings, and on the other hand, is the realization of the right to a fair trial and one of its components – the right to access to justice.

Key words: *right of access to justice, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, principle of publicity and transparency within civil judiciary of Ukraine, judgment of the European Court of Human Rights, principles of civil judiciary, civil judicial system, publicity, openness, transparency.*

Вступ. Термін «принципи» походить від лат. *principium* і визначається як «те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо» [1, с. 452]. Звертаючись до загальної теорії права, під принципами права зазвичай розуміють найбільш загальні та стабільні засади, що сприяють утвердженню, забезпеченню й захисту суспільних цінностей, виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку [2, с. 121].

Проблема принципів активно досліджується й у доктрині цивільного процесуального права. Так, М. М. Ясинок принципи цивільного судочинства визначає як загальні, основні положення, які закріплені в нормах права й діють у межах цивільної процесуальної форми, регламентуючи при цьому повноваження, процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу, їхнє процесуально-правове становище [3, с. 5, 8]. Н. Ю. Сакарою під принципами цивільного судочинства запропоновано розуміти «нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права» [4, с. 87]. О. В. Рожнов звертає увагу на наявність ознак принципів

цивільного судочинства, до яких віднесено зміст принципів, тобто систему основоположних ідей судочинства, їхню нормативну природу, дієвість і пріоритетність, які можна порівняти зі звичайними нормами права; закріпленість у нормах цивільного процесуального законодавства; пов'язаність із цивільним процесом тощо. У результаті сформульовано визначення принципів цивільного судочинства як таких, що являють собою систему правових вимог, завдяки яким забезпечується своєчасність розгляду й вирішення цивільних справ шляхом найбільш повного й раціонального використання процесуальних засобів, спрямованих на швидке й правильне вирішення цивільних справ [5, с. 5, 12].

Серед останніх досліджень проблеми принципів в доктрині цивільного процесуального права слід виділити ґрунтовне монографічне дослідження В. А. Кройтора, який надає наступне визначення поняття принципів цивільного судочинства (беручи за основу виокремлені суттєві ознаки поняття принципів цивільного судочинства та наявні доктринальні підходи до їх розуміння), під якими слід розуміти вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них неприпустиме, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права [6, с. 7].

Звертає на себе увагу, що майже всі дослідники зауважують, що *зміни, які відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, впливають на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права. У міру розвитку суспільних відносин і галузі права певною мірою змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації, що потребує відповідного наукового дослідження.* Як влучно зауважила дослідниця проблеми принципів цивільного процесуального права О. О. Штефан, семантичне значення цього терміна вказує на соціальні зміни в суспільстві у процесі його розвитку, стан законодавства у відповідний історичний період, що впливає на характер і здійснення судочинства стосовно розгляду та вирішення цивільних справ. Тому визначення принципів цивільного процесуального права перебуває у постійному розвитку [7, с. 5–6]. Зазначене повною мірою стосується й одного з основних принципів цивільного процесуального права – принципу гласності й відкритості цивільного судочинства.

Особливою гострото набуває питання особливостей реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства у процесі здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, який введено на території нашої країни у результаті військової агресії РФ проти України з 24 лютого 2022 року.

Вважаю, що питання реалізації принципів цивільного процесуального права загалом і принципу гласності та відкритості цивільного судочинства в ході здійснення правосуддя зокрема не втрачають своєї актуальності та потребують ще більшої уваги науковців і практиків.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання, присвячені розкриттю сутності та правової реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства, у своїх роботах досліджували: В. В. Городовенко [8], І. О. Ізарова [9], В. В. Комаров [10], В. В. Король [11], В. А. Кройтор [12–20], Ж. М. Мельник-Томенко [21], А. Г. Серветник [22], В. І. Тертишніков [23–25], Ю. А. Турлова [26], М. Й. Штефан [27], О. О. Штефан [7] та інші. Аналіз наявних досліджень свідчить про неоднозначність підходів до розуміння сутності змісту принципу гласності та відкритості цивільного судочинства та, як наслідок, про неоднозначність бачення реалізації його окремих аспектів у процесі здійснення цивільного судочинства в Україні.

Постановка завдання. Зважаючи на зазначене, варто проаналізувати існуючі в цивільній процесуальній доктрині підходи до визначення сутності принципу гласності та відкритості цивільного судочинства в сучасних умовах здійснення правосуддя в Україні.

Результати дослідження. Принцип гласності та відкритості цивільного судочинства є конституційним і міжгалузевим принципом цивільного процесуального права, який має нормативне закріплення як на національному, так і на міжнародному рівнях правового регулювання. На національному рівні ст. 129 Конституції України закріплений як засада судочинства принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами [28]. У чинному процесуальному законодавстві зазначений принцип закріплено в переліку основних засад (принципів) цивільного судочинства. Безпосередньо у п. 3 ч. 3 статті 2 ЦПК України він отримав своє закріплення [29]. Крім того, сутність принципу гласності та відкритості цивільного судочинства розкривається у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [30], а також у статтях 7 та 8 ЦПК України [29].

Вимоги міжнародного права з проблематики прав людини, включаючи пакти ООН і регіональні конвенції, є основою для розробки національного законодавства, яке визначає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізацію принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема. Так, найважливішим міжнародним стандартом є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Як резолюція Генеральної Асамблеї, цей текст сам по собі не має юридичної сили, але на практиці він має великий вплив, на нього часто посилаються, численні національні законодавчі порядки включають його, іноді навіть на конституційному рівні. Цей міжнародний документ посилається на філософію природного права («Усі люди народжуються вільними та рівними у гідності та у правах») і на демократичні принципи [31, с. 186–188]. На міжнародному рівні принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві закріплений у статтях 10–11, 19, 29 Загальної декларації прав людини. Так, у Загальній декларації прав людини є вимога про необхідність забезпечення природного і невід’ємного права кожної людини на розгляд її справи «гласно із додержанням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом». Також у ній йдеться про гласність як необхідний складник презумпції невинуватості.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зумовлює виникнення більш конкретних правил поведінки, а також підпорядковує їх собі [32]. Норми даної Конвенції є саме тими міжнародними стандартами, на яких ґрунтуються домовленості держав – учасниць Ради Європи, які лягають в основу внутрішніх правопорядків [33, с. 144]. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий суд», гласність є однією з головних складових справедливого судового розгляду. Крім того, на міжнародному рівні принцип гласності та відкритості закріплений у ст. 13 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [34], п. 8 Мінімальних стандартах правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року [35], ст. 14 Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 року) [36], Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R(95)11 державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах від 11 вересня 1995 року [37], п. I (5.16), II (9.1) і (10.1) Документа Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 року [38] та ін.

Підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку, у 2014 р. Україна взяла на себе зобов’язання до 2026 р. гармонізувати своє законодавство у сфері утвердження верховенства права. В Угоді зазначається необхідність утвердження верховенства права та наголошується, що співробітництво має відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод (ст. 14) [39].

Для правильного розгляду та вирішення конкретної цивільної справи суддя повинен добре знати не тільки загальні норми, закріплені в ЦПК України, а й визначені в матеріально-правових нормативних актах спеціальні процесуальні норми, що встановлюють

винятки чи доповнення щодо порядку судочинства у справах певної категорії. Крім цього, суддя має враховувати також норми Конституції України, положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, і рішень Європейського суду з прав людини [40, с. 69]. Як слушно зазначає О. О. Штефан, численні рішення ЄСПЛ також розкривають сутність абсолютного права людини на справедливий і публічний розгляд її справи, зміст якого полягає у: 1) відкритому судовому розгляду справи в суді першої інстанції; 2) праві заявника бути особисто вислуханим з питань фактичних обставин у суді будь-якої інстанції, у провадженні якої перебуває справа; 3) забезпеченні загальнодоступності змісту (тексту) судового рішення, що ухвалюється будь-якою інстанцією, шляхом його публічного оголошення, депонування його іншим способом [7, с. 7].

Серед рішень ЄСПЛ, яке змінили цивільне процесуальне законодавство, слід виокремити низку наступних рішень. Так, зважаючи на практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що гласність має сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України») [41]. Крім того, практика ЄСПЛ також дозволяє зробити висновок, що гласність отожднюється з відкритістю, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання у цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України») [42]. Також у низці рішень ЄСПЛ наголошено на необхідності дотримання гласності й відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами. Обумовлено це тим, що гласний (публічний) характер судового засідання захищає від таємного і непідконтрольного суспільству правосуддя, за допомогою чого досягається довіра до діяльності судових органів, а також сприяє забезпеченню справедливого судового розгляду [43]. Так, ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що має забезпечуватися доступом громадськості до судового розгляду незалежно від місця розгляду справи та наявності існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання (п. 56 рішення ЄСПЛ від 9 червня 2011 р. у справі «Лучанінова проти України») [44]. У практиці ЄСПЛ можна зустріти й інші підходи до розкриття сутності принципу гласності.

Розкриваючи такий аспект змісту принципу гласності та відкритості, як публічність (гласність для публіки), слід враховувати рішення у справі «Ріпан проти Австрії» (*Riepan v Austria*) від 14 листопада 2000 р.: «судовий розгляд задовольняє вимогу щодо публічності лише в тому разі, якщо громадськість може отримати інформацію про день і місце його проведення і якщо публіка може цього місця легко дістатися. У багатьох випадках цим умовам задовольнятиме той простий факт, що слухання проводяться в звичайній залі судових засідань, до того ж достатньо великій для розміщення глядачів» [45]. Разом з тим, ЄСПЛ зауважує, що «проведення судового процесу за межами звичайної зали суду, а надто десь у такому місці, як тюрма, куди широкий загал взагалі не має доступу, серйозно перешкоджатиме його публічності. У такому випадку держава зобов'язана вживати компенсаційних заходів з тією метою, щоб громадськість та засоби масової інформації були належно поінформовані про місце проведення слухань і мали ефективний доступ» [45].

Водночас доступ до інформації може бути обмежений і щодо сторін цивільної справи. Так, наприклад, питанню розкриття інформації з обмеженим доступом приділяв увагу ЄСПЛ у своїх рішеннях, безпосередньо сформулювавши такі підходи: 1) необхідно надавати доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи; доступ до менш важливих доказів може бути обмежений (пп. 78–82 Рішення ЄСПЛ у справі Мак-Майкл проти Сполученого Королівства (*McMichael v. the United Kingdom*) (заява № 16424/90) від 24 лютого 1995 р.); 2) труднощі, що постають для сторони захисту у зв'язку з нерозголошенням, мають бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи (п. 45–46 Рішення ЄСПЛ у справі Фітт проти Сполученого Королівства (*Fitt v. the United Kingdom*) (заява № 29777/96) від 5 липня 2001 р.); 3) ці процедури можуть передбачати надання стороні захисту короткого викладу нерозкритих доказів (пп. 42–45

Рішення ЄСПЛ у справі Ботме та Аламі проти Сполученого Королівства (*Botmeh та Alami v. the United Kingdom*) (заява № 15187/03 від 7 вересня 2007 р.) [7, с. 9].

Відповідно вважаю, що з метою приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами в галузі захисту прав людини, окремі питання у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві потребують подальшого удосконалення, зокрема виходячи зі змісту прецедентної практики ЄСПЛ.

У цивільній процесуальній доктрині поряд з категорією «гласність» дослідники як синоніми використовують «відкритість» і «публічність». В. А. Кройтор, виходячи зі змісту ст. 7 ЦПК України, вважає, що зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності) і положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність) [19, с. 421]. Вважаю за можливе погодитись із такою позицією зазначених вчених.

У доктрині цивільного процесуального права існує також певна дискусія щодо складових принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві. Розглядаючи співвідношення цих понять, доцільно звернутися до тлумачних словників української мови. Слово «гласність» є абстрактним іменником слова «гласний», що означає «приступний для широкої громадськості; відкритий, публічний» [46, с. 80; 47, с. 244]. Своєю чергою, слово «відкритість» – це властивість і стан за таким значенням слова «відкритий», як: а) прямиий, відвертий, щирий (про вдачу, погляд і т. ін. або людину з такою вдачею); б) неприхований, нетаємний; явний; в) зовнішній; наземний тощо [47, с. 172]. Неважко звернути увагу на те, що зміст цих слів підтверджує їх «лінгвістичну близькість».

Неспинна дискусія щодо сутності принципу гласності, викликана зокрема змістом ч. 1 ст. 7 ЦПК України, відповідно до якої гласність судового процесу визначається як усний і відкритий розгляд справ у судах. Так, одні науковці розглядають відкритість як елемент принципу гласності. М. Й. Штефан вважав, що закріплене у ЦПК України визначення змісту принципу гласності як відкритого розгляду справ у суді, не є повним. Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, їхнє право ознайомлюватися з ними, обов'язкове їх інформування про час і місце судового засідання та про виконання окремих процесуальних дій. Гласність судового розгляду полягає також у праві публікувати звіти й повідомлення про судові процеси у пресі, інформувати про них по радіо, телебаченню та з використанням інших засобів масової інформації, обговорювати матеріали справи в трудовому колективі тощо. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної чи письмової інформації щодо результатів розгляду справи [27, 40]. В. А. Кройтор вважає, що відкритість є однією з форм реалізації гласності судочинства [19, с. 421].

У сучасній цивільній процесуальній доктрині існує тенденція до розширеного тлумачення змісту принципу гласності та відкритості цивільного судочинства. Так, гласність судочинства розглядається у трьох аспектах: як обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; як право сторін на гласний розгляд справи; право бажаючих (публіки) бути присутніми у відкритих судових засіданнях, розповсюджувати та отримувати інформацію про діяльність суду [48, с. 61]. О. О. Штефан вважає, що принцип гласності та відкритості цивільного судочинства має три складові: 1) гласність; 2) відкритість; 3) повне фіксування технічними засобами судового процесу задля досягнення мети цивільного судочинства – ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [7, с. 6]. Відповідно вчена вважає, що цей принцип має й позначатись як принцип гласності та відкритості судового процесу і його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві.

Ж. М. Мельник-Томенко зазначає, що принципи гласності та відкритості мають розглядатися як окремі засади судочинства, що, у тому числі, підтверджується їх нормативною фіксацією в окремих статтях кодексу [21].

О. А. Мілієнко, своєю чергою, висловила припущення про недоцільність подвійних або потрійних назв відповідного принципу («гласність і відкритість», «гласність і доступність», «гласність і прозорість», «гласність і публічність»). Вчена на підставі аналізу відповідних норм КАС України доктринальних досліджень щодо змісту принципу гласності, аналізу кодифікованих процесуальних актів (ГПК України, ЦПК України, КАС України та КПК України) та їх історичних попередників щодо тлумачення змісту принципів гласності та відкритості дійшла висновку, що «...найбільш оптимальною є назва “гласність”» [49, с. 4]. Разом з тим, О. А. Мілієнко, узагальнивши наявні доктринальні джерела, в яких досліджуються засади гласності та відкритості, формуєє дефініцію цих принципів під терміном з назвою «принцип гласності та відкритості адміністративного процесу», що суперечить висловленій нею ж тезі. Так, на переконання вченої, – це один з базових принципів, на якому ґрунтуються норми адміністративного процесуального законодавства, реалізація якого забезпечується проведенням відкритого та усного судового розгляду адміністративної справи, винятком з якого є встановлені відповідним законодавством випадки. При цьому, як окремо наголошує вчена, дотримання принципу гласності та відкритості адміністративного процесу передбачає здійснення судом певних дій, які можна розділити на окремі етапи. Кожна здійснена судом дія з реалізації цього принципу має наслідком можливість для учасників судового розгляду та громадськості скористатись (активні дії; реалізація прав) чи не скористатись (пасивна поведінка щодо реалізації своїх прав, або, іншими словами, «нереалізація наданих прав») [49, с. 71–72].

Вважаю, що *виходячи з назви й змісту ст. 7 «Гласність судового процесу» та ст. 8 «Відкритість інформації щодо справи», ЦПК України зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять дві основні правові вимоги, звернені прямо до суду, щодо необхідності забезпечення гласності та відкритості судового процесу, які претендують і на зазначені у визначенні назви самого принципу – принцип гласності й відкритості цивільного судочинства.* Така позиція знайшла підтримку у цілої низки вчених-процесуалістів. Так, у комплексі та єдності змісту двох складових (відкритості та гласності) розглядає цей принцип і М. В. Джафарова, на думку якої ознаками вказаного принципу є те, що: 1) він характеризує сутність і соціальний зміст права, являє собою одну з вихідних засад процесу формування, розвитку та функціонування конкретних правових норм і діяльності, що здійснюється на їх основі; 2) ґрунтується на конституційному праві доступу до інформації щодо здійснення правосуддя (розгляду адміністративних справ) та, відповідно, забезпечує його реалізацію; 3) отримав своє текстуальне та нормативне закріплення високого рівня узагальнення; дістав не лише певне конституційне закріплення (визнання необхідності), а й загальні умови та гарантії його реалізації як сформульованої вимоги до суду; 4) його здійснення є формою реалізації громадського контролю, дієвим засобом формування громадської думки про адміністративне судочинство, перевірки соціальної сутності права і, як наслідок, підвищення соціально-політичної активності громадян і зміцнення авторитету адміністративного суду та правосуддя в цілому; 5) він є дієвим засобом виховання правової, моральної та політичної культури громадян; 6) з його допомогою реалізуються завдання адміністративного судочинства; 7) він виступає гарантією законності при розгляді адміністративних справ судами [50, с. 103].

Важливо зупинитись і на питанні значення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства. Вважаю за можливе підтримати позицію авторів, які зазначають, що гласність судового процесу в цілому є похідною від принципу незалежності суду та рівності сторін у судочинстві, забезпечує «прозорість» судочинства, тобто судовий процес стає «прозорим» за умов визнання пріоритету прав людини і громадянина, а суспільство зацікавлене у незалежному суді та рівності сторін, і тому лише в умовах гласності судова незалежність і рівність сторін стають гарантованими; натомість гласність судочинства, яка також є необхідним елементом правосудної діяльності органів судової влади та умовою реалізації права на судовий захист інтересів суспільства у справедливому правосудді, проявляється в таких трьох аспектах: обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; право сторін на гласний

розгляд справи; право бажаних бути присутніми у відкритих судових засіданнях, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [10, с. 45].

Висновки. У підсумку викладеного зауважимо, що в цілому підтримуючи окремі висловлені вище тези з приводу доктринального тлумачення змісту принципу гласності та відкритості (саме як засади судочинства) та їх співвідношення між собою, відзначаю, що наразі вказану засаду варто розглядати як дві основні вимоги до суду, що й має позначатись і в назві цього принципу. Цей висновок, як вже зазначалося, зокрема підтверджується й оновленим цивільним процесуальним законодавством.

Зважаючи на національне цивільне процесуальне законодавство, положення міжнародно-правових актів, практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що змістовні положення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства мають сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України») [41].

Обов'язковою складовою принципу гласності та відкритості цивільного судочинства є його відкритість, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання в цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України») [42].

Реалізація принципу гласності та відкритості цивільного судочинства, з одного боку, досягненням завдань і мети цивільного судочинства, а з іншого, реалізацією права на справедливий судовий розгляд та одну з його складових – права на доступ до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедичний словник / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубінського. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. 606 с.
2. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарова, О. Д. Тихомірова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 23 с.
4. Сакара Н. Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89.
5. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 20 с.
6. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 40 с.
7. Штефан О. Принцип гласності та відкритості судового процесу і його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 5–14.
8. Городовенко В. В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 9 (133). С. 38–43.
9. Ізарова І. О. Закритий судовий розгляд справ в порядку цивільного судочинства: практика Європейського Суду. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 295–299.
10. Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
11. Король В. В. Фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів як складова засади гласності і відкритості кримінального провадження. *Наше право*. 2015. № 4. С. 104–110.
12. Кройтор В. А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 64–66;

13. Кройтор В. А. Дія принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві при розгляді справ про усиновлення дітей. *Приватне та публічне право*. 2017. №3. С. 49–53;
14. Кройтор В. А. Засади публічності в римському цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. №4. С. 68–71;
15. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. №25. С. 354–360;
16. Кройтор В. А. Система принципів цивільного процесуального права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. №42. С. 15–23;
17. Кройтор В. А. Принцип усності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2009. №2. С. 144–151;
18. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.;
19. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства. *Форум права*. 2011. №3. С. 419–427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 24.12.2023);
20. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
21. Мельник-Томенко Ж. М. Принципи гласності судового процесу і відкритості інформації щодо справи: правова природа та наукові підходи до її визнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Том 3. Випуск 1 (16). С. 161–166. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-3_2017/34.pdf (дата звернення: 12.11.2023).
22. Серветник А. Г. Співвідношення принципів відкритості, гласності та публічності цивільного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 12. Том 2. С. 58–61.
23. Тертишніков В. І. Поняття та значення принципів цивільного процесуального права. *Цивільне процесуальне право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін. ; за ред. В. В. Комарова*. Харків : Право, 1999. 592 с.;
24. Тертишніков В. І. Принципи цивільно-процесуального права : текст лекції. Харків : Юрид. ін-т, 1991. 20 с.;
25. Тертишніков В. І. Цивільний процес (лекції) : навч.-практ. посіб. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2011. 230 с.
26. Турлова Ю. А. Принцип гласності в оновленому процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 195–198.
27. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.
28. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.08.2023).
29. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 24.01.2024).
30. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text2> (дата звернення: 24.01.2024).
31. Тускоз Ж. Міжнародне право : підруч. Київ : Арт-Ек, 1998. 416 с.
32. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.12.2023).
33. Бущенко А. П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського Суду з прав людини. Харків : Права людини, 2008. 432 с.
34. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 19.12.2023).

35. Мінімальні стандарти правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року. Мінімальні стандарти належного поведіння з дітьми в місцях несвободи / кол. авторів. Харків : ХІСД, 2013. 88 с.

36. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 19.12.2023).

37. Рекомендація № R(95)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 543 засіданні заступників міністрів 11 вересня 1995 року. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_6.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

38. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року. URL: https://www.zakon.cc/law/document/read/994_082 (дата звернення: 19.12.2023).

39. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Учинено в м. Брюссель двадцять першого березня дві тисячі чотирнадцятого року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.12.2023).

40. Присяжнюк Т., Мірошник О. Захист права власності у Європейському правовому просторі. *Право України*. 2001. № 8. С. 68–70.

41. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 року у справі «Шагін проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text (дата доступу: 05.12.2023).

42. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 року у справі «Стрижак проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_441#Text (дата доступу: 05.12.2023).

43. Ковальська Д. Т. Право на відкритість судового розгляду. Співвідношення гласності та відкритості. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 25–26 листопада 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Гельветика, 2021. Ч. 1. 244 с. С. 89–92.

44. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2011 року у справі «Лучанінова проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text (дата доступу: 05.12.2023).

45. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с.

46. Словник української мови : [в 11 т.]. Т. 2 : Г-Ж / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; уклали : А. П. Білоштан та ін. ; ред. : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук]. Київ : Наукова думка, 1971. 550 с.

47. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

48. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.

49. Мілієнко О. А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 : адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2016. 18 с.

50. Джафарова М. В. Зміст та процесуальне значення принципу гласності та відкритості адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту : Зб. наук. праць. Серія: Юридичні науки*. Вип. 1. Т. 2. Херсон, 2014. С. 99–104.

